

ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Μ. HEIDEGGER

ΛΑΜΠΡΟΥ ΚΟΥΛΟΥΜΠΑΡΙΤΣΗ

Μ' αυτό τό άρθρο* αποσκοπούμε νά ἐκθέσουμε τίς ἀντιλήψεις τοῦ Χάιντεγγερ γιά τό πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς, καί κυρίως γιά τή μορφή πού θεωρεῖ πώς παίρνει σήμερα ἡ μεταφυσική. Ἐπειδή τό πρόβλημα αὐτό σχετίζεται μέ τήν τεχνική, δέν μπορεῖ ν' ἀφήσει ἀδιάφορο τόν φιλόσοφο τῆς ἐποχῆς μας, ἄν αὐτός θέλει νά συλλάβει τό νόημα πού ἔχει ἡ ἐποχή μας καί νά συμβάλει στήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Χάιντεγγερ συνδέει τήν τεχνική μέ τή μεταφυσική, θεωρώντας μάλιστα τήν τεχνική σάν περάτωση καί ὀλοκλήρωση τῆς μεταφυσικῆς. Αὐτό σημαίνει πώς ἡ μεταφυσική, ἀντιμετωπίζοντας τήν τεχνική, ὑφίσταται ἡ ἴδια κάποια μορφή ἀντιστροφῆς, κάποια ἐννοιολογική μεταβολή, ἐφόσον παύει πλέον ν' ἀσχολεῖται μέ τό ὑπεραισθητό καί ἐνδιαφέρεται κυρίως γιά κατιτί τό ἀπτό. Σάν καινούργια μορφή τῆς μεταφυσικῆς ὁ τεχνοκρατικός κόσμος φαίνεται νά κυριαρχεῖ στά πάντα, δηλαδή στό ὄν ὡς σύνολο. Τοῦτο ἐξηγεῖ γιατί, κατά τόν Χάιντεγγερ, ἡ τεχνική πρέπει νά εἶναι στό κέντρο τοῦ σύγχρονου στοχασμοῦ. Τό πρόβλημα ὁμως τῆς τεχνικῆς παρουσιάζει ἐξαρχῆς τήν ἐξῆς ριζική δυσκολία: Πῶς μποροῦμε νά ἐξετάσουμε κάτι πού ἀκόμα δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ καί πού μόλις τώρα ἀρχίζει νά μᾶς τυλίγει ἀπό παντοῦ; Τῆ δυσκολία αὐτή τή διακρίνει καθαρά ὁ γερμανός φιλόσοφος, καί γιά τό λόγο αὐτό θεωρεῖ πώς ἡ διασάφηση τοῦ προβλήματος τῆς τεχνικῆς προϋποθέτει κάποια ὑπέρβαση τῆς ἴδιας τῆς μεταφυσικῆς, συνεπῶς καί τοῦ ὄντος ὡς ὄντος.

Πράγματι, στόν πρόλογο τοῦ ἔργου του *Χρόνος καί εἶναι*¹ ἀναφέρει πώς ἡ προσπάθεια νά σκεφθοῦμε τό εἶναι δίχως τό ὄν καθίσταται ἀπαραίτητη, γιατί χωρίς αὐτή τή σκέψη δέν ὑπάρχει δυνατότητα νά φέρουμε, ὅπως πρέπει, στό «βλέμμα» μας μιᾶ οὐσία πού εἶναι σήμερα διάχυτη στό πλανήτη μας· μέ ἄλλα λόγια, χρειάζεται νά στρέψουμε τό βλέμμα μας στή σύγχρονη τεχνική. Αὐτό σημαίνει πώς ἡ σκέψη πού ἀναφέρεται στήν τεχνική ἀπαιτεῖ συγχρόνως καί ἓνα καινούργιο λόγο, διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνο πού χρησιμοποιοῦμε γιά τό εἶναι τοῦ ὄντος. Στήν προκειμένη περίπτωση πρέπει νά σκεφθοῦμε τό εἶναι *δίχως* τό ὄν· ζητεῖ δηλαδή ὁ Χάιντεγγερ νά συμπληρωθεῖ ὁ λόγος ὁ σχετικός μέ τό ὄν ὡς ὄν μ' ἐκεῖνον πού μιλά γιά τό εἶναι ὡς εἶναι, δηλαδή πού μιλά ὄχι πιά γιά τό εἶναι σχετικά μέ τό ὄν, ἀλλά σχετικά μέ τό ἴδιο τό εἶναι.

Ὁ καινούργιος αὐτός λόγος, ὁ ὁποῖος διαφεύγει ἀπό τή γλώσσα τῆς μεταφυσικῆς, μπορεῖ νά βρεῖ κάποιο ἔρεισμα στό νά σκέφτεται τήν πορεία τῆς δυτικῆς σκέψης ὡς ἱστορία τοῦ εἶναι. Κατά τόν Χάιντεγγερ ἡ ἱστορία τοῦ εἶναι παρουσιάζει, στό ξετύλιγμά της, ἐποχιακές μορφές, πού φανερόνται ὡς *μορφές τῆς παρουσίας* του, ὅπως ἡ ἰδέα, ἡ ἐνέργεια, τό πνεῦμα, ἡ ὕλη, ἡ ἰσχύς, τό ὑποκείμενο, ἡ ἀναπαράσταση, ἡ βούληση, κτλ. Κάθε φορά πού τό ὄν παρουσιάζεται μέ κάποια ἀπ' αὐτές τίς μορφές, φανερόνεται ὡς ὄν σέ σχέση μέ τό εἶναι καί μέσα στό φῶς τοῦ εἶναι.²

Ἐάν τώρα μέσα σέ τούτη τήν πορεία τοῦ εἶναι ἡ τεχνική παρουσιάζεται σάν ἡ ὁλοκλήρωση καί ἡ περάτωση τῆς μεταφυσικῆς, τοῦτο ὀφείλεται στό ὅτι ὁ Χάιντεγκερ δέχεται τήν ἄποψη πῶς ἡ μεταφυσική γεννήθηκε μέ τόν Πλάτωνα. Στό κείμενό του «Ὁ Ἐγελοσ καί οἱ Ἑλληνας»³ σημειώνει πῶς ὁ,τι προηγείται τοῦ Πλάτωνα καί ὁ,τι ἀκολουθεῖ τόν Ἐγελοσ καί τή σημερινή κυριαρχία τῆς τεχνικῆς ἀνήκουν στό πεδίο τῆς σκέψης (Denken) καί ὄχι τῆς φιλοσοφίας (Philosophie), τήν ὁποία ταυτίζει μέ τή μεταφυσική. Ἀπλωμένη ἡ μεταφυσική ἀνάμεσα σέ δύο ἀκράια στάδια τῆς ἱστορίας τοῦ εἶναι, δείχνει σαφέστατα τήν ἱστορική ἐνότητά της, καθώς καί τό δεσμό της μέ τή σκέψη. Κατά τόν Χάιντεγκερ, ἡ σκέψη τῆς ἐποχῆς μας ἤδη ἀποκρυσταλλώθηκε μέσα στόν ὑπολογισμό καί στόν προγραμματισμό, ἔτσι ὥστε ὁ λόγος γίνεται ὄλο καί πῶς ὑπολογιστικός. Ἐτσι φανερώνεται ὅτι ἡ διασάφηση τοῦ ὄντος, ὅπως αὐτό διαμορφώνεται σήμερα ἀπό τήν τεχνική, ἀπαιτεῖ διπλή ματιά: Ματιά πού νά στρέφεται πρὸς αὐτό πού ὑπῆρξε πρῖν ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς φιλοσοφίας καί ματιά πρὸς αὐτό πού τήν θεμελιώνει, καί ἀφοῦ τήν θεμελιώνει, πιστοποιεῖ καί τήν ἰδιαιτερότητά της. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ στοχασμός γιά τό τέλος τῆς φιλοσοφίας μᾶς ἐξαναγκάζει νά στρέψουμε τό βλέμμα μας σέ διπλή κατεύθυνση, δηλαδή πρὸς κάτι πού ἀνοίγει δρόμο, πρὸς τό μέλλον καί πρὸς κάτι πού ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ταυτόχρονη οἰκειοποίηση τοῦ παρελθόντος. Ἐπιστροφή στό παρελθόν δέν σημαίνει ὅμως ἱστοριογραφική ἀνασκόπηση τῆς δυτικῆς σκέψης, δηλαδή ἱστοριογραφία, ἀλλά οἰκειοποίηση καί ἰδιοποίηση, δηλαδή ἱστορική σχέση μέ τό παρελθόν.⁴ Αὐτό ὀδηγεῖ σέ μιά πῶς βαθιά ἀποκάλυψη, σέ μιά ἀποκάλυψη, ὅπου τό γεγονός ἀναδύεται σάν παρουσία δεμένη μέ τή χρονικότητα. Ἐνα τέτοιο «γεγονός» ὁ Χάιντεγκερ τό ὀνομάζει «Ereignis», δηλαδή συν-βάν (στήν ἐτυμολογική σημασία τῆς λέξης, καί, ὅπως θά δοῦμε, ὡς κάτι πού συν-δέει τό εἶναι καί τό χρόνο) ἢ, πῶς σωστά, συμβάν πού ἰδιοποιεῖ καί ὀδοποιεῖ. Μ' ὄλες αὐτές τίς φιλοσοφικές προϋποθέσεις, γίνεται ἀντιληπτό πῶς ἡ διασάφηση τοῦ προβλήματος τῆς σύγχρονης τεχνικῆς ἀπαιτεῖ, κατά τόν Χάιντεγκερ, πρῶτα σύλληψη καί μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἀναδύεται σάν θεμέλιο τῆς ἀρχαίας σκέψης, δηλαδή σάν ἕνα συμβάν πού ἰδιοποιεῖ καί ὀδοποιεῖ.

* * *

Παίρνοντας ὡς ἀφετηρία καί βάση τήν ἀρχαία τέχνη, ὁ γερμανός φιλόσοφος προσπαθεῖ νά ξεπεράσει τήν ἰδέα πῶς ἡ τεχνική εἶναι ἀπλῶς ἀνθρώπινη λειτουργία, ὅπως τήν ἐρμηνεύει ἡ ἀνθρωπολογική προοπτική, ἡ ὅτι εἶναι ἀπλῶς μέσο καί ὄργανο, δηλαδή ἕνα εἶδος μηχανικῆς κατασκευῆς.⁵ Τόσο ἡ τέχνη ὅσο καί ἡ τεχνική ἀποτρέπουν κάθε εἶδος τεχνολογικῆς προσέγγισης. Ἐπί πλέον, τόσο ἡ οὐσία τῆς τέχνης ὅσο καί ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς δέν εἶναι ὅποιασδήποτε μορφῆς τεχνικές. Γιατί κάθε ἀντιμετώπισή τους ἀπό τή πλευρά τῆς τεχνικῆς ὀδηγεῖ σέ ἀντίφαση καί σέ ἀδιέξοδο, σ' ἕνα εἶδος φαύλου κύκλου. Μοιάζει σά νά θέλουμε νά ὀρίσουμε τήν κίνηση μέ τήν κίνηση.⁶

Γιά τό λόγο αὐτό, ὁ Χάιντεγκερ ἐξετάζει τήν ἀρχαία τέχνη ὑπό τήν προοπτική τῆς αἰτίας, ὅπως τήν θεώρησε ὁ Ἄριστοτέλης. Τά τέσσερα αἰτία τοῦ Ἄριστοτέλη (ἡ ὕλη, τό εἶδος, τό ὄθεν καί τό οὐ ἔνεκα), ἐρμηνεύονται ἀπό τόν Χάιντεγκερ σάν συνυπεύθυνοι τρόποι πού δημιουργοῦν κάτι διά τοῦ ποιεῖν, δηλαδή σάν τρόποι τοῦ πράγματος τό ὁποῖο ἀναδύεται καί ἀποκαλύπτεται χάρις στό ποιεῖν ἢ, ὅπως τό λέγει

ὁ ἴδιος ὁ γερμανὸς φιλόσοφος, χάρις στήν «ποίηση».⁷ Ἡ ἀποκάλυψη, ὑπογραμμίζει ὁ Χάιντεγγερ, δέν συμβιβάζεται μέ τήν κοινή καί συνηθισμένη παράσταση πού ἔχουμε γιά τό ποιεῖν καί τό δημιουργεῖν, ἐννοώντας αὐτά ὑπό κατασκευαστική προοπτική. Γιατί ὁ τόπος πού παίζεται, σχετικά μέ τό πράγμα πού κατασκευάζεται, τό ταυτόχρονο παιγνίδι τῶν αἰτιῶν εἶναι τό φαίνεσθαι, δηλαδή ἡ προσχώρηση, ἡ ἀνάδυση μέσα στήν παρουσία σέ σχέση μέ τό ποιεῖν, τήν *ποίηση*. Ἡ *ποίηση* ὁδηγεῖ τό πράγμα πού παρουσιάζεται σέ φανέρωση. Οἱ τρόποι αὐτῆς τῆς ἀνάδυσης, τῆς προσχώρησης καί τῆς φανέρωσης (τά τέσσερα αἴτια) ἐμπλέκονται στήν *ποίηση*.⁸ Ὁ Χάιντεγγερ κάνει ἕνα ἐπί πλέον βῆμα καί ὑπογραμμίζει ὅτι φανερόνται μέ τήν *ποίηση* τόσο τά ἔργα τῆς τέχνης ὅσο καί τά ὄντα πού γίνονται ἀπό τή φύση. Συνεπῶς ἡ φύση εἶναι ἕνα εἶδος *ποίησης* — μέ τήν ἀρχαία σημασία τῆς λέξης. Εἶναι *ποίησις* στήν πιό ψηλή σημασία, *ποίηση* πού κρύβει μέσα της τή δυνατότητα ν' ἀνοιχθεῖ καί νά φανερωθεῖ.⁹ Ὅπως ἐξάλλου γνωρίζουμε, ὁ Χάιντεγγερ συσχετίζει τή φύση καί τό εἶναι.¹⁰ Στό συσχετισμό αὐτό διακρίνουμε καί τή σπουδαιότητα πού ἔχει ἡ προβληματική τῆς *ποίησης* καί τῆς τέχνης γιά τή διασάφηση τοῦ προβλήματος τοῦ εἶναι. Πρίν ὅμως προχωρήσω στήν ἐρμηνεία πού δίνει σέ τοῦτο τό φαινόμενο ὁ γερμανὸς φιλόσοφος, πρέπει νά παρατηρήσω τά ἐξῆς: Νομίζω ὅτι ὁ Χάιντεγγερ ὑπερτιμᾷ τή σχέση μεταξύ *φύσης* καί *ποίησης*. Αὐτό ἰσχύει τουλάχιστον γιά τόν Ἀριστοτέλη, τόν ὁποῖο συχνά φέρνει γιά παράδειγμα. Ὁ Ἀριστοτέλης δέν δέχεται ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν γενῶν, καί συνεπῶς ἡ φύση δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν ἀνώτερη μορφή *ποίησης*. Ἡ φύση καί ἡ *ποίηση* φανερόνται δύο τρόπους τοῦ γίνεσθαι. Ὑπάρχει συνεπῶς κάποια ἔννοια πιό βαθιά, πού εἶναι ἡ γένεση, καί ἡ ὁποία ἔχει προτεραιότητα στή φιλοσοφία του.¹¹ Ἡ φύση μελετᾶται σχεδόν ἀποκλειστικά στό Β' βιβλίο τῶν *Φυσικῶν*, ἐνῶ τό θέμα τῆς γένεσης ἐξετάζεται σέ πολλά κείμενα, ὅπως στό Α' βιβλίο τῶν *Φυσικῶν*, στά βιβλία Ζ' καί Η' τῶν *Μετά τά φυσικά* καί σχεδόν σέ ὅλα τά βιβλία πού ἀσχολοῦνται μέ προβλήματα φυσικῆς καί βιολογίας.

Ἐξάλλου ἡ προτεραιότητα τῆς γένεσης βρίσκεται καί στούς προσωκρατικούς, ἐφόσον ἀπό τόν Παρμενίδη καί πέρα τό γίνεσθαι ἐξηγεῖται διά τῆς μίξης καί ὄχι διά τῆς φύσης. Π.χ. ὁ Ἐμπεδοκλῆς (ἀπ. 8) καί ὁ Ἀναξαγόρας (ἀπ. 17) σημειώνουν ὅτι ἡ λέξη «φύση» εἶναι ἕνα ὄνομα πού μεταχειρίζονται οἱ θνητοί, ἐνῶ στή πραγματικότητα πρέπει νά μιλάμε μόνο γιά μίξη καί γιά διάλλαξη.

Μ' αὐτή τήν παρατήρηση βλέπουμε πῶς κάτι σπουδαῖο ἀπό τήν ἐλληνική σκέψη ἔχει διαφύγει τῆς προσοχῆς τοῦ Χάιντεγγερ, ὁ ὁποῖος συνήθως ἔχει τήν τάση ν' ἀπλοποιεῖ τόν πλουραλισμό τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς διανόησης. Ὡστόσο, αὐτή ἡ ἐρμηνευτικὴ κυρίως χαρακτήρα παρατήρηση δέ μειώνει τήν ἀνάλυση πού κάνει ἀναφορικά μέ τήν *ποίηση* καί τήν τέχνη. Σημαίνει ἀπλῶς πῶς, ἂν ἡ προβληματική τοῦ εἶναι, ὅπως τήν νοεῖ ὁ Χάιντεγγερ, παρουσιάζει κάποια ὀρθότητα, πρέπει, τουλάχιστο γιά τήν ἐλληνική σκέψη, νά μελετηθεῖ ἀπό τή σκοπιά τῆς γένεσης σ' ὅλες της τίς μορφές, πράγμα πού συμπεριλαμβάνει φυσικά καί τή γενεαλογία τῆς ἀρχαϊκῆς σκέψης. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἄλλο θέμα, πού ξεπερνᾷ τά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου.¹² Ἐδῶ ἀρκεῖ νά διασαφηνίσουμε τήν ἐρμηνεία πού μᾶς δίνει ὁ Χάιντεγγερ ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀρχαία τέχνη, γιατί ἡ διασάφισή της θά μᾶς βοηθήσει νά καταλάβουμε καλύτερα τή σημασία καί τήν πρωτοτυπία τῆς σύγχρονης τεχνικῆς.

Ὅταν ἐρμηνεύει τήν *ποίηση* σάν πορεία τοῦ πράγματος πρὸς τήν παρουσία, σάν

ανάδυση και άνοιγμα, σάν φανέρωση ή προσ-χώρηση στήν παρουσία, ό Χάιντεγγερ προσθέτει πώς ή προσ-χώρηση αυτή προέρχεται από τήν άπουσία. "Ωστε ή *ποίηση* έξηγειται σάν νά ήταν άγωγή του πράγματος από τήν άπουσία στήν παρουσία, δηλαδή από κάποια λανθάνουσα κατάσταση σέ φανέρωση. Είναι ένα ξεσκεπάσμα και μιá αποκάλυψη (Unverborghenheit και entbergen). Οι Έλληνες, λέγει, άποκάλεσαν αυτή τήν αποκάλυψη *ά-λήθεια* (στήν έτυμολογική σημασία τής λέξης).¹³ Καί άκριβώς σ' αυτό έγκείται και ή ουσία τής τέχνης. Γιατί ή τέχνη είναι αυτό που συγκεντρώνει, συνενώνει (*συλ-λέγει*) τά τέσσερα αίτια στήν ένότητά τους· και τά *συλλέγει* μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά παίζουν, κατά τή γνώμη μου, τό ρόλο α *prigiosi* στοιχείων πού προξενούν τή φανέρωση και τήν αποκάλυψη.¹⁴

Συνεπώς ή τέχνη είναι στήν ουσία *λόγος*, ή, πίο σωστά, όπως λέγει ό Άριστοτέλης στά *Ήθικά Νικομάχεια* (Στ', 3-4), *έξίς τις μετά λόγου άληθοϋς ποιητική*.¹⁵ Κατά τόν Χάιντεγγερ αυτό σημαίνει πώς ή άρχαία τέχνη είναι ένα είδος γνώσης και, συνεπώς, είναι ουσιαστικός τρόπος τής άλήθειας. Μιλώντας έδω για γνώση έννοεί κυρίως κάποια προϋπόθεση και προετοιμασία τής αποκάλυψης έξ αίτίας τής έκ τών προτέρων ένότητας (*συλλογής*) τών αίτιών. Πίο συγκεκριμένα, κάτω από τό πρίσμα του λόγου, ή τέχνη *συλ-λέγει* έκ τών προτέρων («*versammelt im voraus*») τή συνολική όψη του πράγματος, τήν όποία ή *ποίηση* αποκαλύπτει.¹⁶ Ή ιδέα τής έκ τών προτέρων *συλλογής* (δηλαδή του λόγου στήν άρχική του σημασία) είναι τό κλειδί τής άνάλυσης πού κάνει ό Χάιντεγγερ, και πού συνήθως διαφεύγει τής προσοχής τών έρμηνευτών του.¹⁷ Ή αντίληψη πάντως αυτή επιτρέπει νά γίνει καλύτερα αντίληπτή ή ουσία τής σύγχρονης τεχνικής, όπως προκύπτει από τά όσα λέγει στή συνέχεια του κειμένου του. Για νά γίνει πίο όμαλή ή μετάβαση προς τήν άνάλυση τής τεχνικής, πρέπει νά κρατεί κανείς διαρκώς στό νοϋ του ότι, κατά τόν Χάιντεγγερ, ή *συλλογή* είναι συγχρόνως και προκαταρκτική συγκεντρωτική σύλληψη όλης τής *ιδέας* (μέ τήν άρχαία σημασία τής λέξης) τήν όποία φανεράνει τό πράγμα. Τοϋτο σημαίνει επίσης πώς ή αποκάλυψη είναι ένα είδος *συλλογής*, ένα κρυφό παιγνίδι τών τεσσάρων τρόπων τής αποκάλυψης πού προδιαγράφουν, *προ-ορίζουν* τά αίτια.¹⁸ Ό δέ τρόπος τής αποκάλυψης, τής ά-λήθειας, όπως παρουσιάζεται στήν άρχαία τέχνη, και πού θά ανατρέψει ή σύγχρονη τεχνική, είναι ό τρόπος παρουσίας του πράγματος, δηλαδή αυτό πού τό κάνει νά στέκεται μπροστά μας σάν άπλό φαινόμενο, πού άνοίγεται στόν κόσμο και πού δημιουργεί κόσμο ή άκόμα πού μάς φέρνει «στό παιγνίδι του κόσμου». Ή αποκάλυψη και συνεπώς ή ά-λήθεια, όπως παρουσιάζεται μέ τήν τέχνη, μαρτυρεί ένα φαινόμενο κατά κάποιο τρόπο άθωο, γιατί μέ τήν *ποίηση* φέρνει στό φώς, μαζί μέ τήν παρουσία του πράγματος, και τό ίδιο τό είναι. Μέ τή σύγχρονη όμως τεχνική ή κατάσταση αλλάζει ριζικά.

* * *

Ή τεχνική δέν είναι βέβαια τέχνη. Καί όπως υπογραμμίζει ό Χάιντεγγερ, δέν είναι δυνατό ν' αναγάγουμε τήν τεχνική σ' αυτές τίς ιδιότητες πού μόλις αναφέραμε για τήν τέχνη. Ωστόσο, προσθέτει, ή άρχαία τέχνη είναι άποφασιστικός παράγοντας για νά συλλάβουμε τήν ουσία τής τεχνικής. Γιατί μονάχα ή προοπτική τής αποκάλυψης, ή όποία χαρακτηρίζει τήν τέχνη, βοηθεί στή διασάφηση τής τεχνικής.¹⁹

Πρέπει όμως συγχρόνως και ν' αντιληφθοῦμε πώς ἡ συσχέτιση εἶναι περιορισμένη, γιατί ἡ ἀποκάλυψη πού συσχετίζεται μέ τήν τεχνική δέν παρουσιάζει τήν ἴδια μορφή μέ ἐκείνη τῆς τέχνης. Ἡ ἀποκάλυψη τῆς τεχνικῆς εἶναι κατ' οὐσίαν ἓνα εἶδος *πρόκλησης* (Herausfordern), πρόκλησης πού ὑποχρεώνει τή φύση νά παρέχει διαρκῶς ἐνέργεια, πού νά μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ ἀπό τήν ἴδια τή φύση (herausgefördert) καί κατόπιν νά μπορεῖ νά συσσωρευθεῖ πρὶν χρησιμοποιηθεῖ.²⁰ Πέρα ἀπό τό λογοπαίγνιο πού ἐπιτρέπει ἡ γερμανική γλῶσσα, χρησιμοποιώντας τούς ὄρους «προκαλῶ» (herausfordern) καί «ἐξάγω» (heraus-fördern), ἡ προσέγγιση πού κάνει ὁ Χάιντεγγερ ἔχει συγκεκριμένη σημασία, δηλαδή δείχνει πώς ἡ τεχνική προϋποθέτει ἀπαρχῆς κάτι τό ριζικά καινούργιο: τήν πορεία πού μετατρέπει βαθιά τή φύση. Ἐξαιτίας τῆς πρόκλησης, τό ξεσκεπάσμα καί ἡ ἀποκάλυψη τήν ὁποία δημιουργεῖ ἡ τεχνική, βάζουν τή φύση σέ ἀναμονή καί τήν προσκαλοῦν νά δώσει καί νά προμηθεύσει μορφές ἐνέργειας, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἡ παραγωγή. Μέ ἄλλα λόγια, τό πράγμα ὁδηγεῖται καί εἰσέρχεται στήν παρουσία, ἀναδύεται τελειωμένο, ὄχι πιά ὅπως στήν τέχνη, μέ ἀπλή μετατροπή τῆς ὕλης ἔνεκα τῆς *ποίησης*, ἀλλά μέ πολλαπλή μετατροπή τῆς φύσης. Ἡ ἑλληνική ἔκφραση «παραγωγή» ἐρμηνεύει ἀρκετά καλά τό τί ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Χάιντεγγερ, γιατί περιέχει τό νόημα τοῦ ὁδηγεῖν, καί μέ τήν πρόθεση «παρά» ὑποδηλώνει τό *ἔμμεσον* πού χαρακτηρίζει τίς πολλαπλές πράξεις καί πορεῖες τῆς τεχνικῆς — πράξεις καί πορεῖες πού γεμίζουν καί πληρώνουν τίς διαδικασίες τοῦ ὁδηγεῖν, χωρίς ποτέ νά τίς ἀντικαθιστοῦν καί χωρίς ποτέ ἐπίσης νά ὑποκαθιστοῦν οἱ ἴδιες τήν ἀποκάλυψη. Ἡ ἐμμεσότητα αὐτή διαφέρει ριζικά ἀπό τήν ἀμεσότητα πού χαρακτηρίζει τήν ἀρχαία τέχνη καί πού φέρνει στό φῶς τό πράγμα ὡς ἀντικείμενο πού στέκεται ἀντίκρυ, ἔτσι ὥστε μέ τήν ἀποκάλυψη νά φωτίζεται καί τό εἶναι, δηλαδή τό εἶναι τοῦ ὄντος πού μᾶς παρουσιάζεται. Τό πράγμα πού ἐξάγεται ἀπό τή γῆ δέν ἐξάγεται μέ σκοπό νά εἶναι ἀντίκρυ, ἐδῶ καί ἐκεῖ καί παντοῦ, σάν ἀντικείμενο (Gegenstand) πού ἐπιδέχεται κυρίως ἓνα εἶδος *ἐπ-αγωγῆς*, ἀλλά ἐξάγεται γιά *παρ-αγωγή*. Καί ἐφόσον ἡ *ἐξ-αγωγή* ἀποβλέπει στή *παρ-αγωγή*, τό πράγμα δέν στέκεται πιά σάν ἀντικείμενο, ἀλλά ἀναμένει τήν ἐπεξεργασία καί τήν ἐκμετάλλευση γιά κάποιο ἀπώτερο σκοπό πού ἔχει προσδιοριστεῖ ἐκ τῶν προτέρων (im voraus)²¹. Π.χ., ἓνα ἀεροπλάνο πού στέκεται ἀντίκρυ μας σ' ἓνα ἀεροδρόμιο, δέν ἔχει πιά τίποτα νά κάνει μέ τήν ἀρχική ἐξαγωγή τοῦ μεταλλεύματος σέ κάποιο σημεῖο τῆς γῆς οὔτε ἔχει ἄμεση σχέση μέ τίς ἐνδιάμεσες ἐπεξεργασίες πού ὁδήγησαν στήν κατασκευή του. Ὡστόσο ἡ κατασκευή του, σάν τελειωμένο πράγμα, προϋποθέτει ὅλα αὐτά τά στάδια πού στέκουν στήν πορεία τῆς κατασκευῆς του σάν στιγμές ἀξιοποίησης, σάν στάδια ἐξαρτώμενα ἀπό τή βούληση. Τοῦτο ἐξηγεῖ, γιατί ὁ Χάιντεγγερ συνδέει τήν τεχνική μέ τήν προβληματική τῆς βούλησης καί, συγχρόνως, γιατί τοποθετεῖ τόν Νίτσε στήν ἐποχή πού ἡ μεταφυσική διαγράφει τό τέλος τοῦ κύκλου της. Αὐτή βέβαια ἡ προβληματική φανερώνει πώς κάθε στάδιο τοῦ κατασκευάζειν προσδιορίζει μιᾶ σταθερή *θέση* (Stand), πού εἶναι πάντοτε στή *διά-θεση* τῆς βούλησης καί πού μετατρέπει τό ὄν σέ *δια-θέσιμη* ἀξία, σέ *ἀπό-θεμα* (Bestand)²². Ἡ μετατροπή ἢ ἡ μεταμόρφωση τῆς θέσης ἔτσι ὥστε νά ὑπάρχει ὡς ἀπόθεμα εἶναι βέβαια καί ἡ πιό θεαματική ἐκδήλωση τῆς πρόκλησης καί τῆς πρόσκλησης πού ἡ τεχνική ἀπευθύνει στή φύση. Τοῦτο όμως δέν ἀρκεῖ γιά νά προσδιορίσει τήν οὐσία τῆς τεχνικῆς, τήν ὁποία ὁ Χάιντεγγερ, βασιζόμενος στήν ἀρχαία τέχνη, συνδέει μέ

τήν αποκάλυψη και την ἀ-λήθεια. Ὡστόσο, μ' ὅσα εἶπαμε πῶς πάνω, ἤδη κάναμε ἓνα ἀποφασιστικό βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς διασάφησης τῆς οὐσίας τῆς τεχνικῆς.

Πράγματι, ἡ μεταμόρφωση τῆς φύσης πρὸς τὴν ἀποκάλυψη, τὴν ὁποία προκαλεῖ²³ ἡ τεχνική, εἶναι συγχρόνως καὶ μιὰ πρόκληση στὴ φύση, στὴν ὁποία χρειάζεται νά δοθεῖ ἀπάντηση. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐπίμονη ἐρώτηση πού κατὰ κάποιον τρόπο ἀπευθύνει ἡ τεχνική πρὸς τὴ φύση, προκαλεῖ καὶ σχετικὴ ἀνταπάντηση. Καὶ ἡ ἀνταπάντηση αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀπόθεμα ὡς *τρόπος* μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζεται τὸ κάθετι πού ἀναφέρεται στὴν ἀποκάλυψη καὶ πού ἀνήκει στὴν πρόκληση. Μποροῦμε δηλαδή νὰ ποῦμε πῶς μὲ τὴν πρόκληση πού ἡ τεχνική ἀπευθύνει στὴ φύση μετατρέπεται ἡ φύση σὲ ὅ,τι ἀκριβῶς ἡ τεχνική ἔχει προδιαγράψει. Ὡστε τελικὰ τὸ ἀπόθεμα πού δημιουργεῖται ἀπ' αὐτὴ τὴν πρόκληση συμβαίνει νά ταυτίζεται κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὸ εἶδος τῆς προδιαγραφῆς πού τὴν προκαλεῖ. Καὶ ἐπειδὴ ἡ μετατροπὴ πού φανερώναται σάν ἀπόθεμα, δηλαδή πού ἐπισφραγίζεται μὲ τὸν τρόπο τῆς προδιαγραφῆς, προκαλεῖται ἀπὸ τὴν πρόκληση, παρουσιάζεται ἡ πρόκληση ὡς *ἀποκάλυψη*.²⁴ Διαπιστώνουμε συνεπῶς πῶς ἡ ἀποκάλυψη πού ἀφορᾷ τὴ σύγχρονη τεχνικὴ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῆς τέχνης, γιατί ἐμπλέκει στὰ διάφορα στάδιά της τὴν πρόκληση. Ἐνῶ ἡ ἀποκάλυψη τῆς τεχνικῆς ἔχει τὸ χαρακτῆρα τῆς πρόκλησης πού προσκαλεῖ καὶ προκαλεῖ τὴ φύση, καὶ πού ὁδηγεῖ *σταδιακά* σὲ κάποιον ἀποτέλεσμα. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ πρόκληση ἀρχίζει μὲ τὸ πρᾶγμα πού ἔχει ἐξαχθεῖ ἀπὸ τὴ φύση, κατόπιν, ἐλευθερώνοντας τὴν ἐνέργεια πού ἡ φύση κρύβει μέσα της, τὴν μεταβάλλει διαδοχικὰ σὲ ἀντικείμενα, μέχρις ὅτου νά φανερωθεῖ αὐτὸ ἀκριβῶς πού ἐκ τῶν προτέρων ἔχει σχεδιαστεῖ καὶ προγραμματιστεῖ. Ἡ ἀποκάλυψη πού ἀναφέρεται στὴ σύγχρονη τεχνικὴ προϋποθέτει ἄνοιγμα πρὸς κατιτὶ πού ἐκ τῶν προτέρων ἔχει προσδιοριστεῖ, καὶ προδιαγράφει ἐπίσης ἓνα σύνολο σταδίων, δηλαδή τὸ σύνολο τῶν τρόπων (Weisen) τῆς ἀποκάλυψης.²⁵ Ἡ προκαταρκτικὴ κατάσταση πού ἐκ τῶν προτέρων συνενώνει ὅλους τοὺς τρόπους τῆς ἀποκάλυψης, δηλαδή αὐτὸ πού *συγκεντρώνει* καὶ *συλλέγει* ἐκ τῶν προτέρων (versammelt im voraus), ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Χάιντεγγερ Ge-stell, δηλαδή κάτι πού σημαίνει μὲν σκαρί, ὑπόβαθρο, σκελετό, πλαίσιο, κτλ., ἀλλὰ πού ὁ Χάιντεγγερ τὸ ἐννοεῖ κυρίως ὡς προκαταρκτικὴ *συλλογή*, δηλαδή ὡς ἓνα εἶδος *λόγου*, πού ἀνήκει ὁμοῦς ἀποκλειστικὰ στὴν τεχνικὴ καὶ πού διαφέρει ἀπὸ τὸ *λόγο* τῆς τέχνης.²⁶ Τὸ εἶδος τῆς ἀναλογίας πού παρατηρεῖται ἐδῶ σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία τέχνη, ὅπως τὴν ὀρίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν ὀμιλεῖ γιὰ τὴν τέχνη ὡς *ἔξιν τινα μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικὴν*», δὲν πρέπει νά μᾶς διαφύγει. Τὴ διαφορά μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ἐννοιῶν διακρίνουμε κυρίως μέσα στὴν ὑπαρξὴ κάποιου πρᾶγματι πολὺπλοκου λόγου γιὰ τὴν τεχνικὴ, πού σχετίζεται μὲ τὴν ἐννοια τῆς πρόκλησης. Μποροῦμε πάντως νὰ συνοψίσουμε τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἀναλογίας λέγοντας ὅτι, ὅπως ἡ *ἐκ τῶν προτέρων συλλογή* τῶν αἰτίων φανερώνα τὴν οὐσία τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἔτσι καὶ ἡ *ἐκ τῶν προτέρων συλλογή* ἐκείνου πού ὁ Χάιντεγγερ ὀνομάζει Gestell, προσδιορίζει τὴν οὐσία τῆς τεχνικῆς. Καὶ τοῦτο συμβαίνει, γιατί, ὅπως τὰ αἶτια προδιαγράφουν τοὺς τρόπους τῆς ἀποκάλυψης τῆς τέχνης, ἔτσι καὶ ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς (Gestell) προσδιορίζει τοὺς τρόπους τῆς ἀποκάλυψης τῆς τεχνικῆς. Μὲ τὴ διευκρίνηση αὐτὴ προσεγγίζουμε τὴ διασάφηση τοῦ προβλήματος τῆς τεχνικῆς. Γιατί, ἂν πρᾶγματι ὅ,τι ἀποκαλεῖται «Gestell» συνδέεται μὲ τοὺς τρόπους τῆς ἀποκάλυψης, τότε μποροῦμε νά διακρίνου-

με και κάποια σχέση της τεχνικής με την αλήθεια. Μέσα σ' αυτό, λέγει ο Χάιντεγγερ, υπάρχει η αλήθεια με τη σημασία της αποκάλυψης (Unverborgenheit). Άλλά, ενώ για την τέχνη η αλήθεια φανερώνεται με την *ποίηση*, για την τεχνική παρουσιάζεται με την *πρόκληση* και το *απόθεμα*.²⁷ Τελικά λοιπόν αυτό που συνδέει τέχνη και τεχνική είναι το πώς κάθε μία από τις δύο φανεώνει προσχώρηση και ανάδυση υπό τη μορφή της αποκάλυψης, ενώ αυτό που τις διαφοροποιεί και τις απομακρύνει τη μία από την άλλη είναι το ότι η τεχνική θεμελιώνεται στην πρόκληση.

Πίσω από αυτή τη ριζική διαφορά που διαφοροποιεί την ουσία της τέχνης από εκείνη της τεχνικής στέκει ένα σύνολο από δεδομένα.²⁸ Αυτό είναι πρώτα-πρώτα ο άνθρωπος και οι σχέσεις του προς την τέχνη και προς την τεχνική. Έπειτα υπάρχει, κατά τον Χάιντεγγερ, το πρόβλημα του προορισμού και του πεπρωμένου που διακρίνει τον άνθρωπο που ζει σε δύο διαφορετικές εποχές, στην αρχαία και στη σύγχρονη. Και ενώ η αρχαία εποχή συνδέει την τέχνη με το ξεκίνημα της μεταφυσικής, η σύγχρονη βλέπει την τεχνική σαν ολοκλήρωση της μεταφυσικής. Και πίσω από τους δύο αυτούς τρόπους του γίνεσθαι στέκονται βέβαια διαφορετικές αντιλήψεις για τη φυσική επιστήμη, η αρχαία και η σύγχρονη, οι οποίες και προϋποθέτουν διαφορετική σχέση με την τεχνική στην πλατιά σημασία της λέξης. Τέλος, πρέπει ίσως να προσθέσουμε εδώ κάτι που παραμελεί ο γερμανός φιλόσοφος: Πίσω από την τέχνη και την τεχνική στέκουν και δύο διαφορετικές αντιλήψεις για την κοινωνική ζωή, που αντιμετωπίζουν διαφορετικά και το πρόβλημα της παραγωγής γενικά και τις σχέσεις της τέχνης και της τεχνικής με την κοινωνία. Όλα αυτά είναι ζητήματα που απαιτούν πιο εκτεταμένη μελέτη, που υπερβαίνει τους στόχους μας στο άρθρο αυτό. Για το του θα επιμείνω περισσότερο στη διασάφηση του προβλήματος της τεχνικής και θα επιχειρήσω να το συνδέσω πιο αποφασιστικά με το πρόβλημα του είναι, δηλαδή με την αποκάλυψη (το *άνοιγμα*) που η τεχνική μπορεί να προσφέρει κατά την αντίληψη του Χάιντεγγερ όσον αφορά το είναι ως είναι.

* * *

Κατά τον Χάιντεγγερ, το πρόβλημα του είναι δεν έννοείται έξω από τον άνθρωπο και τη σχέση του με το όν. Γι' αυτό και ο στοχασμός του είναι ως είναι (του είναι δηλαδή *δίχως* το όν) προκαλεί στον έρευνητή απερίοριστα και σχεδόν άξεπραστα προβλήματα, τα οποία προσπαθεί να φωτίσει ο γερμανός φιλόσοφος αναπτύσσοντας την προβληματική του για ό,τι αποκαλεί «Ereignis», που σημαίνει περίπου το συμβάν, την οικειοποίηση και ιδιοποίηση του προσχωρείν και του αναδύεσθαι.²⁹ Ο λόγος του Χάιντεγγερ για το συμβάν αποτελεί την καρδιά της προβληματικής της αποκάλυψης (όπως την συναντήσαμε) τόσο για την τέχνη όσο και για την τεχνική. Και φυσικά όπως η ποίηση είναι κάτι που πραγματοποιεί ο άνθρωπος, έτσι και η πορεία προς τους τρόπους της τεχνικής αποκάλυψης είναι κάτι που δημιουργεί ο άνθρωπος ή πιο σωστά οι άνθρωποι ως συλλογικότητες. Αυτό σημαίνει πως ο άνθρωπος εκμεταλλεύεται τη φύση υπό τη μορφή πιά του αποθέματος και δημιουργεί μ' αυτό προεκτάσεις και παρεκβάσεις, και, τελικά, κατασκευάζει πράγματα. Ωστόσο, όσο σπουδαίος κι αν είναι ο ρόλος του ανθρώπου σχετικά με την πρόκληση και

τήν πρόσκληση που άπευθύνει ή τεχνική στή φύση, όμως, κατά τόν Χάιντεγγερ, αυτός δέν έλέγχει ούτε κατέχει τήν άποκάλυψη και τήν ά-λήθεια, μέσα στην όποία ή πραγματικότητα φανερώνεται και συγχρόνως άποσύρεται κάτω από τήν κυριαρχία τής πρόκλησης. Γιατί ή πρόσκληση δέν είναι πράγμα ή έργο του ανθρώπου, όπως δέν είναι και τό πεδίο στό όποιο διαβαίνει και διά του όποίου διέρχεται κάθε φορά που σαν ύποκειμένο τίθεται άπέναντι σ' ένα άντικείμενο. 'Απλώς, προσθέτει ό Χάιντεγγερ, μέ δ,τι συνηθίζουμε ν' άποκαλούμε «ικανότητές» του συμβαίνει νά οδηγείται προς τήν ά-λήθεια, δηλαδή προς τήν άποκάλυψη ή, όπως θάλεγε στό έργο του *Είναι και χρόνος*, στό άνοιγμα — έκει δηλαδή που τό είναι του ανθρώπου (Dasein) βρίσκει τήν έκ-στατικότητα³⁰. 'Όστε, όταν ό άνθρωπος άποκαλύπτει μέ τόν τρόπο του αυτό που είναι *παρόν*, άπαντά στην πρόσκληση τής ά-λήθειας. Μέ άλλα λόγια, ή ά-λήθεια και συνεπώς ή άποκάλυψη δέν είναι άποτέλεσμα κάποιας ύποκειμενικότητας. Είναι όμως κάτι που καθιστά δυνατή κάθε μορφή ύποκειμενικότητας καθώς ό άνθρωπος άπαντά στην πρόσκληση του άνοιγματος. Π.χ., έκει που ό άνθρωπος, άναζητώντας και θεωρώντας τή φύση, τήν «καταδιώκει» (nachstellt) σαν πεδίο του άναπαριστάν, έχει ήδη «προσκληθεί» από τούς συγκεκριμένους τρόπους τής άποκάλυψης και τής ά-λήθειας, δηλαδή από κάποιους τρόπους που τόν προκαλούν ν' άπευθύνεται στή φύση και νά τήν άντιμετωπίζει ως άντικείμενο τής έρευνας. Στην περίπτωση που ή τεχνική έπεμβαίνει μέ τό δικό της τρόπο τής άποκάλυψης, δηλαδή ως πρόσκληση, ό άνθρωπος προσκαλείται ν' άπευθυνθεί στή φύση και νά τήν άντιμετωπίσει ως άντικείμενο που εξαφανίζεται, λαμβάνοντας τή μορφή του άποθέματος, που δέν στέκει πιά σαν άντικείμενο, γιατί δέν κείται άπέναντί του.³¹ Για τό λόγο αυτό και ή τεχνική, επειδή παρουσιάζεται σαν είδος άποκάλυψης που θέτει στή διάθεσή του κάτι, έξαρτάται από τόν τρόπο τής άποκάλυψης, και συνεπώς δέν μπορεί νά είναι άποκλειστικά φαινόμενο τής ανθρώπινης ύποκειμενικότητας, εφόσον ύπερβαίνει τίς δυνατότητες νά έλέγχει ό άνθρωπος τούς τρόπους τής άποκάλυψης. Τουτό σημαίνει πώς ό άνθρωπος ξεπερνάται κατά κάποιο τρόπο από τήν τεχνική, γιατί ή πρόσκληση που ένυπάρχει στην πράξη τής τεχνικής εμπλέκει κι αυτόν τόν ίδιο μέσα στην κατάσταση τής διαθεσιμότητας. 'Εφόσον λοιπόν ό άνθρωπος ύφίσταται τήν πρόσκληση, στέκει μονομιάς στό κύριο πεδίο τής ουσίας τής τεχνικής, στην περιοχή του Gestell.³² 'Η ύπέρβαση του ανθρώπου από κάτι τό ουσιώδες, στό όποιο αυτός άναφέρεται μόνο όταν άπαντά στην πρόσκληση και στην πρόσκληση τής ουσίας τής τεχνικής, οδηγεί προς τό δρόμο που φέρνει στό είναι.

Πράγματι, ή παρουσία τής τεχνικής ως πρόσκλησης φανερώνει κάτι τό πιο θεμελιώδες, δείχνει δηλαδή τήν ουσία όχι μονάχα τής τεχνικής (τό Gestell), αλλά και τήν ουσία τής ουσίας τής τεχνικής (τήν ουσία του ίδιου του Gestell). Σύμφωνα μέ τόν Χάιντεγγερ, ή ουσία του Gestell σχετίζεται μέ τόν κίνδυνο (Gefahr).³³ Στην διάλεξή του *Η στροφή (Die Kehre)* ό Χάιντεγγερ εξηγεί πώς ό κίνδυνος αυτός οδηγεί μέ τή σειρά του στην άνάγκη μιάς στροφής (Kehre), δηλαδή άπαιτεί τήν άποκάλυψη του είναι και τήν προστασία του. 'Η βασική προβληματική που ύποβατάζει όλες αυτές τίς έκδηλώσεις τής τεχνικής είναι εκείνη που άναφέρεται στον *προ-ορισμό* (Geschick), που είναι όχι μόνο γιά τήν τεχνική, αλλά γιά κάθε μορφή παρουσίας, τό όντολογικό και ιστορικό της ύπόβαθρο.³⁴ 'Η άρχαία τέχνη και ή σύγχρονη τεχνική θεμελιώνεται, κατά τίς άντιλήψεις του Χάιντεγγερ, πάνω στην προβληματική του

προ-ορισμοῦ, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει στίς διάφορες μορφές τῆς παρουσίας τόν ιστορικό τους χαρακτήρα.

Γίνεται λοιπόν φανερό πώς, ἀπό τή σκοπιά τῆς ἱστορίας τοῦ εἶναι, ὁ δρόμος τῆς ἀποκάλυψης, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς *προορίζει* τόν ἄνθρωπο, εἶναι ἐκεῖνος πού δηλώνει ὅτι ἡ φύση γίνεται διαθέσιμη ἀξία καί ἀπόθεμα. Γι' αὐτό καί ἡ μορφή τοῦ προορισμοῦ πού δημιουργεῖται μέ τήν οὐσία τῆς τεχνικῆς (Gestell) σχετίζεται μέ κάποια καινούργια μορφή συλλογῆς πού παρουσιάζει τήν ιδιότητα ὡς προνομιούχο τρόπο τῆς ἀποκάλυψης. Αὐτό σημαίνει πώς, ἐνῶ ὁ προορισμός (Geschick) εἶναι, κατά τόν Χάιντεγγερ, ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας, ἡ τεχνική, ὡς μορφή ἐποχιακή πού ὀλοκληρώνει καί περατώνει τή μεταφυσική, εἶναι μιά ξεχωριστή μορφή προορισμοῦ, ὁ ὁποῖος φανερώνει στήν πορεία τῆς ἱστορίας τοῦ εἶναι τόν ἴδιο τόν προορισμό, δηλαδή τόν προορισμό ὡς προορισμό. Ἡ τεχνική λοιπόν παίρνει τόν προορισμό της ἀπό τόν τρόπο τῆς ἀνάδυσής της μέσα στήν ἱστορία τοῦ εἶναι, ἀλλά συγχρόνως, ὡς προνομιούχος τρόπος τῆς ἀποκάλυψης, φανερώνει τήν ἀνάδυση ὡς ἀνάδυση, δηλαδή ὅ,τι ὁ Χάιντεγγερ ὀνομάζει «συμβάν» (Ereignis).³⁵ Ἡ ἔννοια αὐτή εἶναι βασικό στοιχεῖο στή σκέψη τοῦ Χάιντεγγερ. Ἐδῶ ὁμως θά ἀρκεστοῦμε νά συνδέσουμε τό πρόβλημα τοῦ Ereignis μέ τό θέμα τῆς τεχνικῆς.

* * *

Στήν πραγματικότητα ὅ,τι ἀποκαλεῖται «Ereignis» θεμελιώνει καί τό εἶναι καί τό χρόνο, πού ἀποτελοῦν τούς ἀκρογωνιαίους λίθους τῆς διανόησης τοῦ Χάιντεγγερ. Πιό συγκεκριμένα, τό Ereignis συνδέει τό εἶναι καί τό χρόνο, ἔτσι ὥστε τό εἶναι καί ὁ χρόνος συμ-βαίνουν, καί ἐπειδή ἀκριβῶς συμ-βαίνουν, προκαλοῦν καί τό συμβάν, δηλαδή προκαλοῦν κάθε εἶδος καί κάθε μορφή παρουσίας.³⁶ Στήν περίπτωση πού μᾶς ἀπασχολεῖ μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ τεχνική, ὡς ἐποχιακή μορφή καί παρουσία, προσφέρεται ἡ ἴδια γιά ἀνοιγμα, ὡς *συμβάν πού ἔχει κάποιο προορισμό*. Ἐπειδή ὀδηγεῖ τή μεταφυσική στό τέλος της, πρέπει νά χαρακτηριστεῖ σάν κάτι ὀλοκληρωτικά καινούργιο. Μέ ἄλλα λόγια, ὀλοκληρώνοντας τήν πορεία τῆς μεταφυσικῆς προσθέτει ἡ τεχνική κάτι καινούργιο στήν ἱστορία τοῦ εἶναι: ἀποκαλύπτει τήν ἴδια τήν ἀνάδυση, τό ἴδιο τό Ereignis, πού κατά κάποιο τρόπο προσδιόριζε ἀπό τήν ἀρχή τόν προ-ορισμό της. Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐπανέλθουμε στά ὅσα εἶπαμε στήν ἀρχή καί νά διαπιστώσουμε τώρα πιό καθαρά πώς ἡ ὑπέρβαση τῆς μεταφυσικῆς, ἐξαιτίας τῆς προβληματικῆς τοῦ Ereignis, βοηθεῖ τόν Χάιντεγγερ γιά νά πετύχει μιά καλύτερη κατανόηση τῆς ἐποχῆς μας, ἡ ὁποία παρουσιάζει τό ὄν στό σύνολό του σάν κάτι τό τεχνικό. Ἡ συνάντηση τοῦ Gestell (ὡς οὐσίας τῆς τεχνικῆς) καί τοῦ Ereignis (ὡς σύνδεσης τοῦ εἶναι καί τοῦ χρόνου) μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ σάν τό ἀποκορύφωμα τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Χάιντεγγερ. Τό Ereignis εἶναι ἡ καινούργια ἔννοια πού ὁ Χάιντεγγερ εἰσάγει στήν ἱστορία τῆς δυτικῆς σκέψης. Ὁ Χάιντεγγερ προλαβαίνει μάλιστα τόν κίνδυνο παρερμηνείας τῆς ἀντίληψής του γιά τό Ereignis. Ὑπογραμμίζει πώς δέν πρέπει νά θεωροῦμε τοῦτο σάν κάποιο τρόπο τοῦ εἶναι, ὅπως τίς προηγούμενες μορφές τοῦ εἶναι (ιδέα, ἐνέργεια, πνεῦμα, ὑποκείμενο, κτλ.), ἀλλά ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, δηλαδή πρέπει νά δεχτοῦμε πώς τό εἶναι ἀποτελεῖ τρόπο τοῦ Ereignis. Πρέπει ν' ἀποφύγουμε νά κάνουμε τό Ereignis ἕνα εἶδος ὄντος, ὅπως

καί νά τό ἐντάξουμε στό λόγο τῆς λογικῆς. Τό Ereignis ἔχει σύσταση διαφορετική, γιατί φανερώνεται ὡς ἀνάδυση, ὡς οἰκειοποίηση καί ἰδιοποίηση, ὡς κάτι πού οἰκειοποιεῖ καί ἰδιοποιεῖ. Ἡ σκέψη περὶ τοῦ Ereignis, λέγει ὁ Χάιντεγгер, ξεκινάει ἀπό τό ἴδιο καί πορεύεται πρὸς τό ἴδιο, μιλώντας γιά τό ἴδιο ὡς ἰδιοποίηση πού ἰδιοποιεῖ.³⁷ Ἐδῶ φυσικά ὁ Χάιντεγгер συναντᾷ καί τὴν ἀρχαία ἐλληνική σκέψη, ιδιαίτερα τὸν Παρμενίδη, ὁ ὁποῖος πρῶτος μίλησε γιά τό ἴδιο καί πρῶτος συνέδεσε αὐτό μὲ τὸν νοῦ καί τὴν ἀ-λήθεια. Αὐτὴ ἡ συνάντηση δέν εἶναι τυχαία, ἀφοῦ, ὅπως πῶ πάνω ἀνέφερα, κατὰ τὸν Χάιντεγгер, ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀρχίζει μὲ τὸν Πλάτωνα καί τελειώνει μὲ τὴν τεχνική, γιατί αὐτὴ μετατρέπει τό ὑπεραισθητό σέ αἰσθητό καί τὴ φύση σέ ἀπόθεμα. Γιά τό λόγο αὐτό τό Ereignis, τό ὁποῖο φανερώνει τό εἶναι δίχως τό ὄν, ἐπιτρέπει καί τό σκέπτεσθαι τοῦ εἶναι ὡς εἶναι, συνεπῶς κάνει δυνατὴ καί τὴ διασάφηση τῆς σημερινῆς καί τελευταίας μορφῆς τῆς μεταφυσικῆς, πού εἶναι ἡ τεχνική. Ἀπομένει λοιπὸν νά δοῦμε πῶς ἡ τεχνική μπορεῖ, ἔνεκα τῆς οὐσίας τῆς, νά ὀδηγήσει στὴν καινούργια σκέψη πού προδιαγράφει τό Ereignis, μὲ σκοπὸ νά προστατευθεῖ τό εἶναι.

Ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς (Gestell), λέγει ὁ Χάιντεγгер, σάν κάθε τρόπος ἀποκάλυψης, προδιαγράφεται ἀπὸ τὸν προορισμό (δηλαδή ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ἱστορίας τοῦ εἶναι)· τό ἴδιο ἐξάλλου συμβαίνει καί μὲ τὴν ποίηση. Αὐτό σημαίνει πῶς, ὅταν στοχαζόμαστε τὴν οὐσία τῆς τεχνικῆς, κάνουμε πείραμα μὲ τό Gestell, παίρνοντάς το σάν κάποια προδιαγραφή, σάν προ-ορισμό τῆς ἀποκάλυψης. Ἐφ' ὅσον ὁμως, ἀπὸ τό ἄλλο μέρος, ὁ προσδιορισμὸς βάζει πάντοτε τὸν ἄνθρωπο στὸ δρόμο τῆς ἀποκάλυψης, ὁ ἄνθρωπος προχωρεῖ πρὸς τὴ δυνατότητα πού ἔχει νά προαγάγει μονάχα αὐτό πού τοῦ ἐπιβάλλει ἡ διαθεσιμότητα τῆς τεχνικῆς, ἀρκούμενος μάλιστα ν' ἀναφέρεται σ' αὐτό καί παίρνοντάς το σάν μέτρο τοῦ προορισμοῦ του. Συνεπῶς παραλείπει ἄλλες δυνατότητες, κυρίως αὐτές πού τὸν ὀδηγοῦν πρὸς τό εἶναι καί τὴν ἀποκάλυψη, καί πού θά τὸν βοηθοῦσαν νά διακρίνει πῶς καί ὁ ἴδιος ἀνήκει στὴν ἀποκάλυψη. Ἡ κυριαρχία τῆς τεχνικῆς, ἐπειδὴ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς (Gestell), ὀθεῖ τὸν ἄνθρωπο νά παραγνωρίζει πῶς συστηματικὰ αὐτές τίς δυνατότητες πού ἔχει, καί τὸν στρέφει ὄλο καί πῶς ἐντατικὰ πρὸς ἐκεῖνη τὴ δυνατότητα πού ὑπάρχει μέσα στὴ φύση τῆς τεχνικῆς.³⁸ Κατὰ τὸν Χάιντεγгер, ἡ ἀπομάκρυνση αὐτὴ ἀπὸ τό χῶρο τῆς ἀποκάλυψης καί τῆς ἀ-λήθειας, μέσα στὸν ὁποῖο κινήθηκε ἡ ἀρχαία ἐλληνική σκέψη, παρουσιάζει μεγάλο κίνδυνο. Ὁ κίνδυνος ὁμως δέν ἐνυπάρχει ἀποκλειστικὰ μόνο μέσα στίς δυνατότητες πού προσφέρει ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ παραμονεύει τὸν ἄνθρωπο καί στίς ἄλλες δυνατότητες, γιατί ὑπάρχει πάντοτε πιθανότητα νά κάνει λάθος γι' αὐτό πού φαντάζεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀποκάλυψη καί τὴν ἀλήθεια. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν παραμονεύει τὸν ἄνθρωπο παντοῦ. Ὄταν ὁμως σχετίζεται μὲ τὴν τεχνική, ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει τὴν πῶ ἐπικίνδυνη ἐνέδρα, γιατί αὐτὴ ἔχει νά κάνει μὲ τὸν προορισμό τῆς ἴδιας τῆς ἀποκάλυψης καί τῆς ἀλήθειας. Φανερώνεται τότε ὁ κίνδυνος ὡς κίνδυνος.³⁹ Καί προκύπτει τελικὰ πῶς ὁ κίνδυνος αὐτός εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἴδιου τοῦ Gestell, δηλαδή ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς. Αὐτό σημαίνει πῶς σάν περιοχὴ τῆς τεχνικῆς, ὁ ἄνθρωπος προχωρεῖ σέ τόπο, ὅπου καί ὁ ἴδιος κινδυνεύει νά γίνῃ μιά μορφή ἀποθέματος.⁴⁰ Ἐκεῖ πού κυριαρχεῖ ἡ τεχνική, κρύβεται ἡ ἴδια ἡ ἀποκάλυψη καί ἡ ἀ-λήθεια. Πῶ σωστά, ἐκεῖ πού κυριαρχεῖ ἡ τεχνική, ἡ οὐσία τῆς (τό Gestell), ἀπο-στρέφει τὸν ἄνθρωπο

από την αποκάλυψη και την αλήθεια. Ἡ δὲ ἀποστροφή αὐτὴ δημιουργεῖ καὶ τὴν ἀνάγκη σ' αὐτόν νά ἐπιχειρήσει μιὰ *στροφή* (die Kehre) πρὸς τὸ εἶναι.⁴¹

Γιὰ νά μπορέσει ἡ ἀποστροφή νά μετατραπῆ σέ στροφή πρὸς τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴν ἀλήθεια, συνεπῶς καὶ πρὸς τὸ εἶναι, πρέπει νά δημιουργηθεῖ μεταξύ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τεχνικῆς κάποια καινούργια σχέση, ἡ ὁποία νά παρουσιάζει κάτι τὸ οὐσιαστικό (ein Wesenverhältnis). Μὲ τὴν καινούργια σύνδεση πρέπει ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου νά μπορεῖ νά ἐγγυηθεῖ καὶ τὴν *προστασία* τοῦ εἶναι (die Wahrnis des Seins).⁴² Πρέπει λοιπὸν νά ἐξοικονομηθεῖ ἐντὸς τοῦ ὄντος κάποιος χῶρος, ὅπου νά μπορεῖ τὸ εἶναι νά φέρεי τὴν οὐσία του στὸ λόγο καὶ στὴ γλώσσα, γιατί ἡ γλώσσα, λέγει ὁ Χάιντεγгер, εἶναι ἡ βασικὴ διάσταση μέσα στὴν ὁποία τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νά συνδεθεῖ μὲ τὸ κυρίως εἶναι, δηλαδὴ ν' ἀποτελέσει ἐκεῖνο ποῦ ὁ Χάιντεγгер ὀνομάζει σκέψη (Denken).⁴³ Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα φαίνεται ν' ἀποτελοῦν τὴν προϋπόθεση γιὰ νά μάθουμε «τί σημαίνει τὸ νά κατοικεῖς μέσα στὴν περιοχή, ὅπου ἀναφαίνεται ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ προορισμοῦ τοῦ εἶναι (des Seingeschickes), ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δυνατοτήτων τοῦ Gestell, τῆς οὐσίας τῆς τεχνικῆς».⁴⁴

Ἴσως εἶναι χρήσιμο νά προβληθεῖ τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ στροφή εἶναι πράγματι κάτι τὸ δυνατό. Ὁ Χάιντεγгер ἀπαντᾷ καταφατικά, καὶ θυμίζοντας κάποιο στίχο τοῦ Hölderlin, μᾶς διαβεβαιώνει πὼς ἐκεῖ ποῦ ὑπάρχει ὁ κίνδυνος, ἀναπτύσσεται καὶ αὐτὸ ποῦ σώζει.⁴⁵ Φυσικά δὲν ἀρκεῖται ὁ Χάιντεγгер σ' αὐτὴ τὴ διαπίστωση, ἀλλὰ ἐπιχειρεῖ νά βρεῖ τὴ σωτηρία, διὰ τῆς ὁποίας πιστεύει ὅτι ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ ν' ἀνοίξει καινούργιο δρόμο στὸ στοχασμό, ποῦ νά προάγει τὴ σκέψη παράλληλα μὲ τὴ φιλοσοφία. Τὴ θεμελίωση αὐτὴ τὴν πραγματοποιεῖ ἐκινώντας ἀπὸ τὴ σχέση τῆς τεχνικῆς (τὸ Gestell) πρὸς τὸν κίνδυνο. Δείχνει πὼς ὁ κίνδυνος φανερόνεται ἐξαρχῆς ὡς κίνδυνος, ἀφοῦ αὐτὸς συνδέεται μὲ τὴν οὐσία τῆς τεχνικῆς. Γι' αὐτὸ κι ὁ κίνδυνος ὡς ἡ οὐσία τῆς οὐσίας τῆς τεχνικῆς «καταδιώκει» κατὰ κάποιο τρόπο τὴ λησμονία τοῦ εἶναι, ἀφοῦ ἀποδιώχνει συγχρόνως καὶ τὴν κάλυψη τῆς ἀποκάλυψης. Τοῦτο σημαίνει πὼς ὁ κίνδυνος ὡς κίνδυνος στὴν οὐσία του ἐπιτρέπει τὴ στροφή, καὶ μὲ τὴ στροφή ὁδηγεῖ στὴν προστασία τοῦ εἶναι.⁴⁶

Τελειώνοντας μποροῦμε νά ποῦμε πὼς, κατὰ τὸν Χάιντεγгер, ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς (Gestell), ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὠθεῖ πρὸς τὴ λησμονία τοῦ εἶναι, ἀπὸ τὴν ἄλλη κρῦβει μέσα της κάποιο περίεργο ἄνοιγμα, ποῦ ἐπιτρέπει νά ρίξουμε μιὰ καινούργια ματιὰ πρὸς τὸ χῶρο ὅπου τὸ Ereignis ἐρχεται πρὸς τὸ λόγο (δηλαδὴ τὴν οἰκειοποίηση καὶ ἰδιοποίηση σάν ἀποκάλυψη). Ἡ ἀποκάλυψη αὐτὴ εἶναι καὶ ἀποκάλυψη τῆς στροφῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἀνοίγεται νέα πορεία στὴ σκέψη. Ἡ ἀποκάλυψη φωτίζεται κατὰ κάποιο τρόπο ἀπὸ τὴν ἀστραπή (Einblitz) γιὰ τὴν προστασία καὶ τὴ φύλαξη τοῦ εἶναι, καὶ παρουσιάζεται μέσα στὴν οὐσία τῆς τεχνικῆς, ὅταν ἀκριβῶς συμβαίνει νά ἀποκρῦπτεται τὸ εἶναι ἐξαιτίας τῆς κυριαρχίας τῆς τεχνικῆς.⁴⁷ Ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς εἶναι διφορούμενη: ἐπειδὴ καλύπτει τὸ εἶναι καὶ προκαλεῖ κίνδυνο, μπορεῖ καὶ ἀνοίγει συγχρόνως τὸ χῶρο τοῦ εἶναι, φέρνοντας στὸ λόγο τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἴδιου τοῦ συμβάντος (Ereignis). Ἔτσι, ἡ τεχνικὴ σάν ἡ τελευταία μορφή τῆς μεταφυσικῆς, μπορεῖ νά γίνει, κατὰ τὸν Χάιντεγгер, ἀφετηρία καινούργιας μορφῆς στοχασμοῦ.

Τούτο όμως δεν πρέπει να μάς κάνει να λησμονούμε πώς αυτό που έδωσε τη δυνατότητα σ' ένα τέτοιο είδος στοχασμού είναι η ανάλυση της αρχαίας τέχνης, που κρύβει μέσα της, κατά τον γερμανό στοχαστή, τις προϋποθέσεις για την αποκάλυψη της ουσίας της τεχνικής. Προϋποθέσεις όχι μονάχα σέ σχέση με την αποκάλυψη και την αλήθεια — στην ἐτυμολογική σημασία της λέξης — αλλά και σχετικά με τον προκαταρκτικό λόγο, που προσδιορίζει την ουσία της τέχνης ως σύνδεσης αιτίων και την ουσία της τεχνικής ως σύνδεσης όλων τῶν προϋποθέσεων που προκαλούν την παραγωγή (Gestell). Τῆ συνάντηση αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων, δηλαδή μεταξὺ τῆς τέχνης καὶ τῆς τεχνικῆς, δηλώνει ἡ ἔκφραση «ereignet sich»⁴⁸, ἡ ὁποία, ἐνῶ ἀρχικά χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Χάιντεγκερ διακριτικά, ὅταν ἀναλύει τὴν ἔννοια τῆς ἀρχαίας τέχνης, κατόπιν τὴν παρουσιάζει, ὅταν μελετᾷ τὴν τεχνική, σάν τὴν οὐσία τοῦ στοχασμοῦ του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- * Μία πρώτη μορφή τοῦ κειμένου δόθηκε ὡς διάλεξη στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων τὸν Ἀπρίλιο 1983. Ὁ συγγραφέας εὐχαριστεῖ ιδιαίτερα τὸν Διδάκτορα Φιλοσοφίας Γιάννη Τζαβάρα, Εἰδικὸ ἐπιστήμονα τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, γιὰ τὶς χρήσιμες παρατηρήσεις του καὶ τὴ γλωσσικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἄρθρου.
1. *Zeit und Sein*, σελ. 15. Ἀκολουθοῦμε ἐδῶ τὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου, πού βρίσκουμε στὸ *L'endurance de la pensée*, Paris, 1968, σσ. 12-69).
 2. Ὁ.π., σελ. 28. Βλ. ἐπίσης *Einleitung zu Was ist Metaphysik?* Frankfurt A.M. 1965.
 3. *Hegel und die Griechen*, in: *Wegmarken*, Frankfurt A.M., 1967, σσ. 255-72.
 4. Μεταφράζουμε *geschichtlich* με τὸν ὄρο «ιστορικός» γιὰ ν' ἀποφύγουμε τὴ σύγχυση με τὴν ἔννοια ἱστοριογραφικός (historisch).
 5. *Die Frage nach der Technik*, in: *Vorträge und Aufsätze*, I, σσ. 5-9.
 6. Τὸ παράδειγμα εἶναι δικό μας.
 7. Ὁ Χάιντεγκερ κάνει ἐδῶ χρῆση τῆς ἀρχαίας λέξης «ποίησι», τὴν ὁποία ἐννοεῖ κυρίως ὡς τὸ ποιεῖν καὶ ὄχι μετὰ τὴ σημασία τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους. Γιὰ ν' ἀποδώσουμε καλύτερα τὴν ἔννοια αὐτή, θὰ κάνουμε χρῆση τῆς λέξης «ποίησι», τὴν ὁποία βέβαια δὲν θὰ πρέπει νὰ συγχέουμε μετὰ τὸ λογοτεχνικό εἶδος.
 8. Ὁ.π., σσ. 10.12
 9. Ὁ.π., σελ. 11.
 10. Βλ. κυρίως *Einführung in die Metaphysik*, Tübingen, 1966³ (1953).
 11. Βλ. τὸ βιβλίο μου *L'avènement de la science physique. Essai sur la Physique d'Aristote*, Bruxelles, 1980.
 12. Ἐπανερχόμαστε σ' αὐτὸ τὸ θέμα σέ μιὰ ἄλλη μελέτη, πού θὰ δημοσιευθεῖ ἐν τῇ Ἐπετηρίδᾳ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων μετὰ τὸ τίτλο *Oi rizes tis ideologias sti dutiki skelyi*.
 13. *Die Frage nach der Technik*, σσ. 11-12.
 14. Ὁ.π., σελ. 13. Βλ. *Das Ding*, in: *Vorträge und Aufsätze*, II, Tübingen, 1967, σελ. 40.
 15. *Hθ. Νικ.*, Στ', 4, 1140a, 20-21.
 16. *Die Frage nach der Technik*, σελ. 13.
 17. Ὁ Χάιντεγκερ ἐπανέρχεται πολλές φορές στὸ ἔργο του σ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τῆς συλ-λογῆς, τὴν ὁποία συνδέει καὶ μετὰ τὴν ἐτυμολογικὴ σημασία τῆς ἀρχαίας λέξης «λέγειν», καὶ συνεπῶς καὶ μετὰ τὸν λόγο. Νομίζω πὸς μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δίνει μιὰ καινούργια σημασία ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἔννοια *a priori*. Σέ σημεῖο μάλιστα πού φανερώνεται ὁ στοχασμὸς του σάν μιὰ νέα μορφή ὑπερβατολογικῆς φιλοσοφίας, μετὰ κατὰ κάποιον τρόπο λογοκεντρικὴ σύσταση, ἀφοῦ ὁμοῦ θεωρήσουμε τὴν ἔννοια *λόγος* ἐν τῇ πλατειᾷ σημασίᾳ της, δηλαδή ἐν τῇ σημασίᾳ πού συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν ποίηση (τὸ λογοτεχνικό εἶδος) καὶ τὸν λόγο πού ἔχει ἀφοριστικὴ μορφή.
 18. Βλ. σημ. 14. Θὰ ἐπανεέλθουμε σ' αὐτὸ τὸ θέμα σέ ἄλλη μελέτη πού θὰ δημοσιευθεῖ μετὰ τὸν τίτλο: *Sens et portée de la technique chez Heidegger*. Σημειῶνω ἀπλῶς ἐδῶ πὸς ἡ λέξη «παγνίδι» εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Χάιντεγκερ καὶ ἀνοίγει δρόμο πρὸς τὸν ὀρίζοντα τοῦ «πράγματος» καὶ τοῦ «κόσμου».
 19. *Die Frage nach der Technik*, σσ. 13-23.
 20. Ὁ.π., σελ. 14.
 21. Ὁ.π., σελ. 15.
 22. Ὁ.π., σσ. 16-17.

23. Στή διπλή σημασία της λέξης, δηλαδή στήν ετυμολογική και στή συνηθισμένη.
24. "Ο.π., σσ. 15-16.
25. "Ο.π., σσ. 16-18.
26. "Ο.π., σσ. 18.22.
27. "Ο.π., σσ. 20-21.
28. "Ο.π., σσ. 21-23.
29. Βλ. τή μετάφραση του Γιάννη Τζαβάρα, *Είναι και χρόνος*, 'Αθήνα, 1978, σελ. 398.
30. *Die Frage nach der Technik*, σσ. 17-18. 'Η παραβολή μέ τό *Είναι και χρόνος* είναι δική μας.
31. "Ο.π., σσ. 16-19.
32. "Ο.π., σσ. 18-19 και 23-24.
33. "Ο.π., σσ. 26-36.
34. *Geschick* σημαίνει τύχη και μοίρα. Μέ τή χρήση αυτής τής λέξης, ό Χάιντεγгер θέλει ν' αποφύγει τόν κίνδυνο τής ντετερμινιστικής έρμηνείας τής Ιστορίας, και ιδιαίτερα τής Ιστορίας του είναι. Συνδέει μάλιστα αυτή τήν έκφραση μέ τό *geschehen* (συμβαίνειν, γίνεσθαι), μέ τό *charitzen* ή και μέ τό *schicken* (στέλλειν). Οι έξηγήσεις που δίνει για τό *Geschick* μάς επιτρέπει νά τό αποδώσουμε μέ τήν έκφραση «προ-ορισμό», τήν όποία όμως πρέπει νά έννοοϋμε χωρίς τεολογική έρμηνεία. 'Ο προ-ορισμός συνδέεται κυρίως μέ τήν έννοια τής συλλογής και άκόμα τής προϋπόθεσης. Βλ. *Die Frage nach der Technik*, σσ. 23-28, *Vom Wesen der Wahrheit*, Frankfurt A.M., 1943, σσ. 16-19, *Zeit und Sein*, όπου τό θέμα του προορισμού διατρέχει όλο σχεδόν τό κείμενο.
35. *Die Kehre*, in: *Die Technik und die Kehre*, Pfullingen, 1962, σσ. 37-47. Βλ. επίσης *Der Satz vom Grund*, Pfullingen, 1957.
36. Τοϋτο σημαίνει πώς τό *είναι* και ό *χρόνος* συν-βαίνουν (βαίνουν-μαζί) όχι όμως ως τά συμ-βεβηκότα του 'Αριστοτέλη, τά όποια άνήκουν, κατά τόν Χάιντεγгер, στήν όντική περιοχή (βλ. *Είναι και χρόνος*), αλλά ως ένα είδος εδάφους τής όντολογικής περιοχής.
37. Βλ. *Zeit und Sein* και *Die Kehre*. 'Επανερχόμαστε σ' αυτό τό θέμα στή μελέτη που άναφέραμε πιό πάνω (σημ. 18), στήν όποία λαβαίνουμε ύπ' όψη μας όσα λέγει ό Χάιντεγгер στό *Unterwegs zur Sprache*. Γ' αυτό και θά άρκεστοϋμε νά συνοψίσουμε εδω τά κύρια σημεία του θέματος.
38. *Die Frage nach der Technik*, σσ. 24-27.
39. "Ο.π., σσ. 26-28. Βλ. *Die Kehre*, σσ. 37-40.
40. "Ο.π., σσ. 26-27.
41. Είναι τό βασικό πρόβλημα τής διάλεξης: *Die Kehre*.
42. Για τήν καινούργια αυτή σχέση (*Ver-Hältnis*), βλ. *Die Kehre*, σσ. 39-41.
43. *Die Kehre*, σελ. 40. Βλ. κυρίως *Der Satz vom Grund*, σσ. 159-268.
44. "Ο.π.
45. "Ο.π., σελ. 41. Βλ. *Die Frage nach der Technik*, σελ. 28.
46. "Ο.π., σσ. 41-47.
47. "Ο.π., σσ. 43-44.
48. Πράγματι, τήν έκφραση αυτή τήν βρίσκουμε σέ πολλά κείμενα, αλλά πιό συστηματικά άπαντάει στό *Die Frage nach der Technik*.